

10/10

Dostojevskij inför kommunismen

Med utgångspunkt från ett amerikanskt arbete skriver i denna artikel Herbert Tingsten om de vitt skilda värderingar som Dostojevskij vid olika tidpunkter blivit föremål för i Sovjet.

Dostojevskij, fotografi från 1860-talet.

FÖR DE nationalistiska demokrater som i Dostojevskij ser den ojämförligt store författaren — och jag tror att de är många — lär det vara naturligt att, om också med en viss tveksamhet och ett visst obehag, kalla honom konservativ eller reaktionär i både politisk och allmänmännisklig mening. Inte bara, kanske inte ens huvudsakligen, därför att han var tronens och trons försvarare och den hotande revolutionens fiende. Utan även eller främst därför att han ständigt tänkte på de privata problemen om synd och skuld, om frigörelse och frälsning, att han vördade lidandet och dess system medlidandet så starkt att en lycklig värld i hans perspektiv blir banal och gemen. De goda människor han skapat, såsom Mysjkin och Aljosja, har helgonens oskuld och överldslighet och kan inte tänkas som utformade av åskådningar, reformatorer eller politiska ledare. Att bli besatt av Dostojevskij kan inte bli en egelse till handling utåt, tvärtom måste skrällen och förtvivlan inför det egna eländet skymma bort världen. Dostojevskijs hat mot förtryck och ondska blir så övervägande ett hat mot förtryckaren, mot det onda inom oss själva. Och det är viljan att förändra världen som är radikalismens och revolutionens heder.

Men i själva verket har Dostojevskij utifrån samma allmänna värderingar och åskådningar — kommunismens och marxismens — kunnat tolkas och bedömas på de mest skilda sätt. Vi får besked härom i ett arbete som kom ut för två år sedan, men såvitt bekant inte tidigare uppmärksammas i Sverige: *Vladimir Seduro, Dostoyevski in Russian Literary Criticism 1846—1956* (Columbia University Press). Seduro, tidigare litteraturprofessor under Sovjetregimen, sedan verksam i USA, behandlar Dostojevskijdebatten från begynnelsen, men koncentrerar sig på det kommunistiska skedet. Att fälla något omdöme om vederhäftigheten och fullständigheten av hans forskningar är för mig omöjligt, men

det bör betonas att han synes nästan helt fri från benägenhet att driva antikommunistisk propaganda; hans utförliga, snarast alltför litet systematiska redogörelser för den ryska kritiken ger intryck av objektivitet och försiktighet.

Och dock blir dessa redogörelser lika avslöjande som fängslande. Den kommunistiska hållningen till Dostojevskij och hans författarskap har genomgått en rad växlingar — från lovprisande till fördömande — men har tillika inom varje period präglats av tämligen stor enhetlighet. Detta beror självfallet på att tonen angivits av en politiskt härskande grupp som i stort sett dirigerat forskarna och publicisterna; de som i ett givet skede representerat en "föräldrad" uppfattning har avsatts, eller skjutits åt sidan, såvida de inte med stor snabbhet och energi anpassat sig. Därför kan Dostojevskij hyllas som ett slags revolutionär ett år för att förkastas som reaktionär eller fascist ett följande år. En och samme ledande kritiker, Jer-

milov, kunde år 1942 skriva att "Dostojevskijs sanning — det är vår sanning, rysk sanning", år 1947, att Dostojevskijs åskådning liknade den som framfördes av "Wall Streets ideologiska lakejer".

Av stort intresse är att se hur dessa skilda värderingar baseras på en skenbart oföränderlig bas, det marxistiska perspektivet. En rad tekniska och ideologiska grepp gör detta möjligt. Stundom beaktas främst Dostojevskijs egen sociala miljö, stundom de idéer som han eller hans figurer uttalar, stundom den miljö och de handlingar som romanerna skildrar, stundom stannar man vid de tidigare skrifterna, stundom vid de senare. Därtill kommer att miljöer och handlingar tolkas helt olika, att själva de marxistiska grundbegreppen — "intellektuella", "småborgare", "revolution" — används i skilda meningar och att man arbetar dels med Dostojevskijs medvetna, dels med hans omedvetna eller undermedvetna åsikter och böjelser. Allt blir möjligt på detta sätt, trots att terminologin i huvudsak ständigt måste vara densamma. I det följande måste jag nöja mig med ett ytterligt summariskt referat som knappast kan göra detta bisarreri full rättvisa.

I den socialistiska litteraturen före och under revolutionsåren blev Dostojevskij ofta berömd som konstnär, men hårt kritiserad som ideolog. Denna uppfattning synes ha delats av Lenin, som uttryckte förakt för Dostojevskijs åskådning och likväl beslöt att den reaktionäre författaren som en av det gamla Rysslands stora namn skulle hedras med ett monument efter revolutionens seger (augusti 1918). Maxim Gorkij motiverade med

kraft och skärpa denna inställning, som gällde flertalet äldre ryska författare. Dessa författare, skrev Gorkij — med tanke särskilt på Tolstoj och Dostojevskij — 'sade till det plågade folket: 'Uppres er inte mot det onda, ha tålmod.' All vår litteratur förkunnar den motbudande läran om en passiv hållning till livet, den försvarar passiviteten. Och detta ligger i sakens natur. Bourgeois litteratur kan inte vara annorlunda, även då den borgerlige författaren är ett geni." Dostojevskij stämplades som småborgare, det fulaste ordet i marxismens, liksom i fascismens, vokabulär. Han hade i "Onda andar" sökt vanhedra 1870-talets revolutionära rörelse, han avvisade alla försök att genom positiva och rationella åtgärder förbättra de förtrycktas och förtrampades villkor, han godtog och till och med förhärligade det meningslösa lidandet som den politiska och sociala situationen medförde; detta visade att han som småborgerlig intellektuell var så knäckt av överheten att han prisade sitt eget fördrärv. Denna tankegång återkommer sedan hos otaliga kritiker och bildar huvudlinjen i förkastandet av Dostojevskijs författarskap.

Under den relativt fria perioden i slutet av 1920-talet kunde likväl ganska skilda tolkningsgar av Dostojevskijs verk samtidigt publiceras i böcker och tidskrifter. En reserverad beundran kunde motiveras därmed att Dostojevskij bättre än någon annan beskrivit och personifierat det sociala och mänskliga elände som präglade det ryska samhället före revolutionen. Men vissa kritiker gick längre och sökte visa att revolutionära synpunkter framträdde hos Dostojevskij vid sidan av den småborgerliga illusionismen. Penverzev, som senare anklagades för kontrarevolutionära tendenser, kunde omkring 1930 rent av hävda att "Onda andar" inte var ett angrepp på utan en profetisk bild av revolutionen, att den var ägnad att motverka "revolutionens övergång till en terroristisk, totalitär, despotisk diktatur, uppbyren av en liten grupp av professionella revolutionärer" (Seduro). Den härskande linjen, särskilt efter diktaturens skärpning i början av 1930-talet, var dock att Dostojevskij som småborgare på gränsen till "lumproletariatet" var och måste vara ende till socialistiska och revolutionära strävanden; någon gång kompletterades denna karaktäristik av påpekandet att Dostojevskij hörde den rotlösa och dekladerade adeln.

Ed det andra världskriget och tyska anfallet kommer Dostojevskijs återupprättelse. Han blir titeln på en av de tongivande böckerna, "den store ryske

författaren". För den nya rollen lämpade sig Dostojevskij i allmänhet genom sin nationalism, uttryckt främst i de journalistiska skrifterna, i synnerhet genom sina talrika utfall mot tyskarna, under kriget ständigt citerade i de ryska tidningarna. Men med denna betoning av Dostojevskijs "ryskhet" följde också en tendens att göra honom till revolutionär kommunist eller åtminstone till socialist. En rad kritiker (Jermilov, Dolinin, Kirpotin) framlade skilda bevisningar för att man tidigare missförstått Dostojevskij eller i varje fall starkt överdrivit hans konservatism. Skrifterna före förvisningen till Sibirien och umgänget i radikala kretsar under denna tid framhävdes mer än tidigare. Dostojevskijs avsky för våld och grymhet framställdes som ett profetiskt avståndstagande från fascismen och befanns väl gå ihop med den ryska attityden under dessa år av samarbete med Västerens demokratier; ryssarna borde vara stolta över "att vår litteratur, genom Dostojevskij, varnade för det fruktansvärda hotet mot hela mänskligheten, i trohet mot sina ädla humanitära traditioner" (Jermilov).

Man påstod till och med att Dostojevskij förstulet eller omedvetet uppmanat till våldsamt bekämpande av det onda och alltså godtagit såväl revolution som krig. Aljosja i "Bröderna Karamazov" hade inför berättelsen om en godsägares ohyggliga grymhet viskat: "Skjut honom!" Raskolnikovs privatmord hade visserligen Dostojevskij fördömt, men bakom fördömandet låg insikten om att brott berodde på samhällsordningen, inte på den enskilda människan, och att man alltså aktivt måste verka för ett gott samhälle. Mysjkins godhet var oförmögen att besegra det onda; alltså, hade Dostojevskij menat, måste man strida för det goda. "I motsats till den degenererade och dekadenta psykologismen hos Proust och Joyce, som representerar den borgerliga litteraturens förfall och undergång, är Dostojevskijs psykologism i hans positiva arbeten inte subjektiv utan realistisk" (Kirpotin).

Denna riktning var ännu förhärskande då hundratjugufemårsdagen av Dostojevskijs födelse firades år 1946. Kort därefter kom reaktionen under Zjdanovs ledning: prisandet av Dostojevskij blev ett uttryck för liberalism, "borgerlig objektivitet", kontrarevolutionära tendenser. Jermilov erkände att han tagit miste och angrep Dostojevskij som småborgare och reaktionär, den bekante publicisten Zaslavskij, som under kriget företrätt den då korrekta linjen, räknade Dostojevskij till "Sovjetfolkets och arbetarklassens fiender". Under omkring sex år, 1947—1953, var det regelbundet vidrigt att skriva om Dostojevskij på annat sätt.

De senaste åren efter Stalins död har medfört ett nytt omslag, dock inte så markerat som de närmast föregående. Dostojevskij publiceras och spelas; man anbefaller läsning av hans verk, även

om han inte längre hyllas som socialist eller revolutionär. Vid sjuttifemårsdagen av hans död betonades att han var antikapitalist och anhängare av social

jämlikhet; det talades om hans "reaktionära tendenser", men också om att dessa neutraliserades genom realistiskt konstnärskap.

HERBERT TINGSTEN